

Olavi Koivukangas

Professori,
Siirtolaisuusinstituutin johtaja vuosina 1974–2009
olavi.koivukangas@live.fi

Siirtolaiskirjallisuus

Avainsanat: siirtolaiskirjallisuus, identiteetti, koti-ikävä, amerikansuomalainen kirjallisuus, australiansuomalainen kirjallisuus, ruotsinsuomalainen kirjallisuus

Siirtolaiskirjallisuutta on ilmestynyt kaikissa maissa, joihin on syntynyt pysyvää suomalaisasutusta. Kirjallisuus on siirtolaisen sielunelämän peili, joka on syntynyt siirtolaisten halusta etsiä itseään. Romaanien lisäksi siirtolaiset ovat kirjoittaneet elämäkertoja, päiväkirjoja, lyriikkaa ja runoutta. Kirjallisuuden ydin on siirtolaisen identiteetti, jossa hallitsevia piirteitä ovat muutos ja koti-ikävä. Siirtolaiskirjallisuudessa sulautuu yhteen kaksi tai useampia kulttuureja.

Esittelen tässä artikkelissa suomalaista kirjallisuutta Pohjois-Amerikassa, Australiassa ja Ruotsissa. Amerikansuomalainen kirjallisuus sai alkunsa lehdistön suojissa 1800-luvun lopulla. Ensimmäiset tietokirjat ja oppaat ilmestyivät jo 1850-luvulla. Huippukausi oli 1900-luvun alussa. Sosialistinen ja kommunistinen kirjallisuus ylitti laajuudessa kaiken muun, ja suuri osa oli käännöskirjallisuutta. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen pääteemoja olivat uskonto, sosialismi ja raittius. 1920-luvulla kansallismielinen suuntaus pyrki vastustamaan sosialismia. Kirjallisuus oli lähinnä kertomusta suomalaisyhteisön elämästä vieraisissa oloissa. Toisen ja kolmannen polven kirjoittajat kirjoittivat usein englanniksi.

Myös australiansuomalaisessa kirjallisuudessa on työväenkirjallisuuden piirteitä, mutta ei poliittista ideologiaa kuten Yhdysvalloissa. Ruotsinsuomalainen kirjallisuus syntyi 1970-luvulla maahanmuuttajien tarpeista purkaa siirtolaiskokemuksiaan. Kirjailijoiden

kärki on ollut suppea, ja vain harvat ovat päässeet suomalaisen tai ruotsalaisen lukijan tietoisuuteen. Suomalainen siirtolaiskirjallisuus olisi tärkeä tutkimusaihe.

Hyvät Jounin juhlaseminaarin osallistujat!

Olen jakanut lyhyen esitelmäni kahteen osaan. Ensiksi puhun siirtolaiskirjallisuudesta ja toisen puolen käytän juhlaalunni Jounin kehumiseen. Tämä seuraa amerikkalaista puheenpito-ohjetta, että kerro aluksi mitä aiot puhua, sano se lyhyesti ja istu alas. Puhe on silloin hyvä, kun yleisö puhujan lopettaessa vielä muistaa mitä alkusanoissa lausuttiin, sanoi Turussa vuonna 1888 syntynyt poliitikko Mikko Erich, aikansa suullisen esitystaidon mestari.

Käsitteistä

Siirtolaiskirjallisuudella on perinteisesti tarkoitettu Suomesta muuttaneiden kuvauksia elämästään uudessa kotimaassaan. Sen ydin on siirtolaisen identiteetti, jossa hallitsevia piirteitä ovat muutos ja koti-ikävä. Identiteetti eli minuus on itsereflektion tuote ja muuttuu jatkuvasti. Kun ihminen muuttaa uuteen maahan ja kulttuuriin, hänen identiteettinsä järkkyy ja hän kysyy: "Kuka minä olen?" Siirtolaiskirjallisuus käsittelee sekä muuttoa että sen tuomaa muutosta ihmisen elämässä.

Siirtolaiskirjallisuus on maailmanlaajuinen ja monipuolinen ilmiö. Suuri osa siirtolaisista

oli lähtenyt pakoon köyhyyttä ja usein myös poliittista sortoa ja sota. Siirtolainen halusi itselleen ja lapsilleen paremman toimeentulon ja tulevaisuuden vieraassa maassa. Ensiksi siirtolaisen oli hyvä oppia maan kieli ja uudet tavat. Alkuvaiheissa siirtolainen oli sivullinen eli toinen, joka seisoi hajareisin kahden kulttuurin välissä ja eli disporassa vanhan ja uuden kotimaan välillä. Tässä välitilassa tapahtuu kulttuurien sekoittuminen. Siirtolaiskirjallisuudessa sulautuu yhteen kaksi tai useampia kulttuureja. Siirtolaiskirjailija kirjoittaa joko äidinkielellään tai uuden kotimaan kielellä tai jollakin kolmannella kielellä. Siirtolaiskirjojen ansiosta lisääntyy vuorovaikutus siirtolaisten ja kantaväestön välillä, mikä rikastuttaa myös valtaväestön kulttuuria. Siirtolaisuudessa on yhtä monta tarinaa kuin lähtijääkin.

Kaikki kirjoittajat eivät ole siirtolaisia. Hyvä esimerkki tällaisesta on ruotsalainen Vilhelm Moberg, joka on erinomainen tarinan kertoja. Hänen romaaninsa *Maastamuuttajat* oli aikanaan Ruotsissa raamatun jälkeen eniten levinyt kirja. Moberg ei ollut siirtolainen, mutta hän tunsi arkistoja ja haastatteli ihmisiä vuosikautia sekä Ruotsissa että Yhdysvalloissa.

Romaani on ollut tyypillinen muoto kirjoittaa siirtolaisuudesta. Olennaista ei ole se, onko kirjoittaja siirtolainen, vaan se, että kirjoituksessa kuvataan muuttoa maasta toiseen ja sen jälkeistä elämää. Matkailu ei ole siirtolaisuutta. Henkilö on siirtolainen vain ollessaan poissa kotimaastaan, ja hän kantaa mukanaan koko menneisyytensä. Usein siirtolaiskirjassa on kolme vaihetta. Ensiksi on lähtö, sitten siirtyminen uuteen maahan ja lopuksi sopeutuminen uuteen kulttuuriin. Tämä viimeinen vaihe voi kestää koko elämän. Muutosprosessi koskee ennen kaikkea ensimmäisen polven siirtolaisia.

Muukalaisuus on jatkuva prosessi ruumiissa ja sielussa, sanoo Julia Kristeva. Painavin matka-arkku olet sinä itse, ja itsestäsi et pääse eroon vaikka haluaisitkin, on kirjailija Kristina Carlson puolestaan todennut. Siirtolaisen toinen jalka on uudessa ja toinen vanhassa kotimaassa. Siirtolainen on vierivä kivi ja onnellisin hän on matkalla suuntaan tai toiseen. Asumiseen ja elämiseen vieraassa maassa liittyy koti-ikävä. Sitä on vaikea kuvata, mutta se on kovaa todellisuutta. Koti-ikävästä voi jopa sairastua. Siirtolaiskirjallisuus kumpuaa usein tästä koti-ikävästä. Kreikankielinen sana "nostalgia" tarkoittaa kotiinpaluun tuskaa. Siirtolainen voi tuntea, ettei hän ole kotona missään.

Suomalaisia siirtolaiskirjailijoita Pohjois-Amerikassa

Ensimmäiset suomalaiset menivät Amerikkaan jo 1600-luvulla, mutta amerikansuomalainen kirjallisuus sai alkunsa vasta 1800-luvun

lopulla lehdistön suojissa. *Amerikan Suomalainen Lehti* ilmestyi vuonna 1876, mutta eli vain vähän aikaa. Ensimmäiset suomenkieliset tietokirjat, uskonto- ja raittiusoppaat, ilmestyivät jo vuosina 1858–1859. Raittiuskirjallisuuden huippu oli vuosisadan vaihteessa 1890–1910. Tuotannon laajuudessa sosialistinen ja kommunistinen kirjallisuus ylitti kuitenkin kaiken muun vuosisadan kahden ensimmäisen kymmenluvun aikana. Paljon oli sosialistista käännöskirjallisuutta ja osa suomalaisten Amerikassa kirjoittamaa. Kirjoittajista mainittakoon Moses Hahl, Martin Henrickson, Leo Laukki, A. B. Mäkelä, Matti Kurikka, Taavi Tainio ja Santeri Nuorteva. Ensimmäinen kaunokirjallinen teos oli K. A. Jurvan huvinäytelmä *Kappale kapakkaelämää* vuodelta 1889. Vuosisadan viimeisellä vuosikymmenellä ja vuosisatojen vaihteessa suomalaista kirjallisuutta ilmestyi vähän. Vallitseva suuntaus oli ensimmäiseen maailmansotaan saakka romanttinen. Sosialistinen kirjallisuus alkoi vähitellen voittaa alaa ja sitä kustansivat sanomalehdet *Työmies*, *Raivaaja* ja *Toveri*. Myös uskonnolliset ja poliittiset yhdistykset kävivät taistelua kaunokirjallisuuden keinoin.

Realistisen suuntauksen lähtölaukauksena William Høglund pitää Santeri Mäkelän vuonna 1904 julkaisemaa romaania *Elämää ikuisessa yössä*, joka kertoo suomalaisten elämästä kaivoskaupungissa. Vuonna 1908 Sara Røyhy julkaisi romaanin *Petetyt naisen kosto*. Sosialistisen liikkeen rinnalle alkoi I maailmansodan jälkeen levitä kansallismielinen liike, joka vastusti sosialismia ja pyrki säilyttämään suomalaisuuden. Eva Vitiikkalan romaani *Suomalainen orjatyttö* vuodelta 1917 luo kuvan puhtaasta ja rehellisestä Suomen kansasta. Suomen sisällissodan jälkeen kirjallisuus lisääntyi. Lauri Luoto kirjoitti sodasta kirjat *Pakolaisena* ja *Leijona*. Siirtolaisten elämästä Amerikassa Kalle Potti julkaisi vuonna 1924 kirjan *Iloinen harbori*. Kirjallisuuden pääteemoja I maailmansodan jälkeen olivat uskonto, sosialismi ja raittius. Myös kaunokirjallisuus käsitteli näitä teemoja. Siirtolainen tarvitsi myös sana- ja opaskirjoja selvitäkseen Amerikassa. Lapset tarvitsivat suomenkielisiä oppikirjoja ja aikuiset oppaita avioliitosta astrologiaan. Lisäksi mainittakoon kalenterikirjallisuus, sekä joululehdet ja juhlaulkaisut.

Amerikansuomalaista kirjallisuutta on pidetty alkuvaiheissa tasoltaan heikkona. Se oli lähinnä kertomusta suomalaisyhteisön elämästä vieraisissa oloissa. Suomenkielisen runouden taustalla William Høglund näkee Suomesta tuodun kalevalaisen tradition; siirtolaiset lähtivät etsimään Sampoaan kaukaisesta maasta. Tähän liittyivät juhliissa lausutut runot. Kirjoittaminen lähti kuitenkin kysynnästä, sillä suomalaisilla oli suuri kirjallisuus-

den – tai oman kielen – nälkä. Kirjallista toimintaa harjoitti aktiivisesti noin 50 henkilöä. Useimmat olivat lehtimiehiä tai harjoittivat muita kirjallisia ammatteja. Kirjailijat jakaantuivat selvästi sosialistisiin ja muihin.

On muistettava, että Amerikkaan liittyviä siirtolaisromaaneja on kirjoitettu myös Suomessa, sillä esimerkiksi palanneet siirtolaiset kirjoittivat niitä. Jotkut ovat kirjoittaneet sukulaisistaan kuten Antti Tuuri on tehnyt. Yleisesti ottaen Suomessa tehdyt romaanit ovat korkeatasoisempia kuin Amerikassa kirjoitetut. Suomessa julkaistuista kirjoista ei ole tehty luetteloa.

Amerikansuomalaisen kirjallisuuden kulta-kausi oli 1900-luvun alussa. Myöhemmässä toisen ja kolmannen polven siirtolaisten kirjallisuudessa etsitään juuria ja identiteettiä. Jälkipolvet kirjoittavat isovanhemmistaan säilyneitä muistoja yleensä englanniksi. Tekstissä on suomalaisia sanontoja eksoottisena lisänä. Kolmannen polven amerikansuomalaisista kirjailijoista mainittakoon Chicagossa vuonna 1936 syntynyt Jean Untinen-Auel, jonka kaikki neljä isovanhempaa olivat suomalaisia. Hän on kirjoittanut suurta menestystä saaneen, esihistorialliseen Eurooppaan sijoittuvan kirjasarjan *Maan lapset*. Ensimmäinen osa *Luolakarhun klaani* ilmestyi vuonna 1980.

Suomalainen kirjallisuus Australiassa

Ensimmäiset suomalaiset Australiassa olivat merimiehiä ja ruumiillisen työn tekijöitä, ja sinne meni varhain myös kullankaivajia ja muita siirtolaisia. Ensimmäinen suomalainen kirjailija oli Munsalassa vuonna 1877 syntynyt Karl Johan Back, jonka syy Australiaan lähtöön oli pelko joutua vuosisadan vaihteessa Venäjän armeijaan. Hän sopeutui hyvin brittiläiseen kulttuuriin ja oppi maan kielen. Vuonna 1918 hän julkaisi nimimerkillä Australianus teoksen *The Concentrated Wisdom of Australia*, jossa viitataan usein kaukaiseen kotimaahan. Backin toinen kirja oli *The Royal Toast*, jonka hän kirjoitti vuonna 1920 Walesin prinssin Australian matkan kunniaksi. Back oli originelli filosofi, joka suunnitteli myös talousjärjestelmän, jossa ei ollut rahaa. Hänestä olisi tullut kirjailija missä maassa tahansa. Karl Johan Back kuoli vuonna 1962. Hänen samoin Australiaan asettuneen veljensä pojan tytär Ruth Bonetti on kirjoittanut kaksiosaisen sukuromaanin veljesten tarinasta. Nuoremasta veljestä W. A. Backista tuli menestynyt liikemies, ja tapasin hänet tutkimusmatkalla Brisbanessa vuonna 1970.

Ensimmäinen Australiassa julkaistu suomenkielinen kaunokirjallinen teos oli Kalle Hoipon *Australian tähtien alla* vuodelta 1970.

Tehdessäni Australiassa väitöskirjaa vuosina 1969–1972 luin Kannuksesta kotoisin olleen Niilo Ojan päiväkirjat. Ehdotin kirjan tekemistä niistä, ja vuonna 1972 ilmestyi *Koralliranta ja Spinifex*. Muista kirjoittajista mainittakoon Voitto Pokela, Oiva Hyytinen, Kauko Tanninen ja Jaakko Tuovinen. Miesten kirjat liittyivät usein heidän kokemuksiinsa Suomen sodissa. Yleensä kirjoittajat kuuluivat ensimmäiseen sukupolveen, mutta myöhemmin joukkoon liittyi myös toisen ja kolmannen sukupolven edustajia. Australiansuomalaisessa kirjallisuudessa on työläiskirjallisuuden piirteitä, mutta ei tietoista poliittista ideologiaa, kuten suomalaisilla Pohjois-Amerikassa. Suomalaisista kirjailijoista Maija-Liisa Puntta-Saastamoinen teki vuonna 2010 väitöskirjan *Australian suomalaiset etsivät itseään*.

Suomalainen kirjallisuus Ruotsissa

Hyvä katsaus suomalaiseen kirjallisuuteen Ruotsissa on Marja-Liisa Pynnösen vuonna 1991 julkaistu teos *Siirtolaisuuden vanavedessä*. Ruotsinsuomalainen nykykirjallisuus syntyi 1970-luvulla maahanmuuttajien tarpeista purkaa siirtolaiskokemuksiaan. Ruotsissa on julkaistu paljon suomenkielistä kirjallisuutta. Vielä 2000-luvulla on julkaistu keskimäärin seitsemän suomenkielistä ja 1–3 meänkielistä kirjaa vuodessa. Ruotsin Suomalaisen kirjailijain yhdistys perustettiin vuonna 1975 ja samana vuonna aloitti toimintansa myös osuuskustantamo Finn-Kirja. Kirjoittajayhdistyksellä on *Liekki*-lehti ja suurimmillaan yhdistyksen jäsenmäärä on ollut 250, koostuen pääasiassa harrastelijakirjoittajista. Romaaneille on ollut tyyppillistä kodittomuuden, epävarmuuden ja ajelehtimisen kuvaukset. Henkilöt ovat yleensä työläisiä ja vähemmistöjen edustajia. Kirjallisuuden yhtenä valtalajina ovat olleet runot, joita on usein julkaistu siirtolaislehdissä.

Ensimmäisiä siirtolaiskirjailijoita oli Hannu Ylitalo, jonka teos *Saatanan suomalainen* ilmestyi vuonna 1972. Vuonna 1971 ilmestyi Margareta Keskitalon *Liukuhinnaballadi* ja Heikki Kekkonen *Ruotsin priha*. Omista kokemuksistaan kirjoitti myös Kalervo Kujala, joka oli ollut Ruotsissa sotalapsena. Hyvä kirjoittaja oli Hilkka Alm, joka oli muuttanut Ruotsiin jo vuonna 1947. Hänen pääteoksensa, vuosina 1981–1984 ilmestynyt kolmiosainen romaanisarja *Fjärran gröna ängar* kertoo Värmlandin metsäsuomalaisista. Yksi tunnetuimpia suomalaisia kirjailijoita on Antti Jalava, jonka pääteos *Asfalttikukka* ilmestyi vuonna 1980.

Nykykirjailijoista Ruotsissa tunnetuimpia ovat Mikael Niemi, jonka teos *Populärmusik från Vittula* ilmestyi vuonna 2000, ja Susanna Alakoski, jonka kirja *Sikalat* ilmestyi vuonna

2007. Muutamat kirjailijat ovat löytäneet kustantajan Suomesta. Tunnetuin näistä on Asko Sahlberg, joka on ollut kolmasti Finlandia-palkintoehdokkaana. Ruotsinsuomalaisten kirjailijoiden kärkijoukko on ollut suppea ja vain harvat heistä ovat päässeet suomalaisen tai ruotsalaisen lukijan tietoisuuteen.

Lopuksi

Suomalaista siirtolaiskirjallisuutta on ilmestynyt lähes kaikissa maissa, joihin on syntynyt pysyvää suomalaisasutusta. Kirjallisuus on syntynyt siirtolaisten omista tarpeista ja eri aikoina eri maissa. Loppujen lopuksi kysymys taitaa olla siirtolaisen halusta etsiä itseään. Romaanien lisäksi siirtolaiset ovat kirjoittaneet omaelämäkertoja, päiväkirjoja ja lyriikkaa. Teoksista suuri osa on ollut omakustanteita. Siirtolaiskirjallisuus on siirtolaisten syvimmän sielunelämän peili.

Myös Suomessa siirtolaiskirjallisuus on lievässä nousussa. Vuoden 2018 alussa on ilmestynyt kaksi hyvää siirtolaisromaania. Eeva Vuorenpään teos *Kaksi rantaa* on romaani New Yorkissa 1920-luvulla asuvasta 17-vuotiaasta maalaistyöstä, joka joutuu Suomessa käydessään vaikeiden valintojen eteen. Mai Tolosen romaani *Kupai nau – nähdään pian* kertoo puolestaan 1900-luvun alussa Amerikkaan lähtevän neljän siirtolaisen valinnoista ja kohtaloista. Kirjan on julkaisut Turussa vuonna 2012 toimintansa aloittanut kustantamo OK-kirja, joka on erikoistunut siirtolaisuuteen.

Edellä esitetty vei lopulta niin paljon aikaa, että Jounin kehuminen jää lyhyeen. Hänen toimintansa Siirtolaisuusinstituutin yhtenä avainhenkilönä on tuotu hyvin esiin aikaisemmissa puheenvuoroissa.

Jouni aloitti työnsä instituutissa syksyllä 1980 ja toimi viimeksi tietopalvelupäällikkönä. Jouni viihtyi täällä hyvin, koska ei hakeutunut muualle.

Meistä monille instituutti on ollut pitkäaikainen työpaikka. Siirtolaisuus on mielen-

kiintoinen ja kansainvälinen tutkimusaihe, ja instituutti syntyi aikoinaan suomalaisen yhteiskunnan tarpeista. Siirtolaisuusinstituutti on alusta lähtien ollut ajastaan edellä oma toimisen rahoituksen hankkimisessa. Lisäksi henkilökunnan välisiä hyviä suhteita on vaalittu. Olin instituutin johtajana yli 35 vuotta. Kerran minulta kysyttiin, kuinka monta alaista minulla oli. Vastasin siihen, että ei yhtään; kaikki ovat työtovereitani ja ystäviäni. Toivon, että sama henki jatkuu instituutissa myös tulevaisuudessa.

Lähteet

- Hopkins, Lea (2013). Maahanmuuttokirjallisuudesta siirtolaiskirjallisuudeksi. Pro gradu, Jyväskylän yliopisto.
- Ilmonen, Salomon (1930, 1932). *Amerikan suomalaisten sivistyshistoria*, osat I ja II. Hancock, Mich.: Suom.-lut. kustannusliikkeen kirjapaino.
- Into, Jaana (1996). Waikk´mä lennän lehden lailla, maissa vierais´ kuljeksiin: amerikkansuomalaisen kirjallisuusinstituution ja kaunokirjallisuuden kehitys ”suuren siirtolaisuuden” aikana. Pro gradu, Joensuun yliopisto.
- Koivukangas, Olavi (2017). *Juurilta siiville: Lastuja ladun varrelta*. Turku: OK-kirja.
- Koivukangas, Olavi (1997). Päivät Amerikassa – yöt Laihialla. Edistyksen Päivillä Helsingissä pidetty esitelmä, joka on julkaistu Tiedepolitiikka 1/98-lehdessä ja Electra-artikkelitietopankissa.
- Punta-Saastamoinen, Maija-Liisa (2010). *Australiansuomalaiset etsivät itseään: Kulttuurisen identiteetin määrittäminen australiansuomalaisessa kirjallisuudessa*. Siirtolaisuustutkimuksia A 34. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Pynnönen, Marja-Liisa (1991). *Siirtolaisuuden vanavedessä: Tutkimus ruotsinsuomalaisen kirjallisuuden kentästä vuosina 1956–1988*. Helsinki: SKS.